

Podoby hnevu v poézii 19. a 20. storočia: dehumanizačné a infrahumanizačné tendencie lyrických subjektov vo vybraných básňach slovenských básnikov

<https://doi.org/10.34739/clit.2025.19.03>

The forms of anger in the 19th and 20th-century poetry: dehumanizing and infrahumanizing tendencies of lyrical subjects in selected poems of Slovak poets

Abstract: The paper deals with different depictions of the emotion of anger in the outlined historical framework of Slovak poetry in the 19th–20th centuries. The emphasis is mainly laid on poems associated with the period of growing Hungarianization and later on poems regarding WWII. The article attempts to look at anger, its function, its forms, and the oscillation of its meaning in the actions of lyrical subjects. At the same time, it suggests a new perspective on the phenomena of dehumanization and infrahumanization through various types of metaphors that refer to the emotion of anger in poetry, drawing on the theory of conceptual metaphors and the theory of abjection. Observing different forms of anger can thus reveal not only several attributes of masculine emotionality, but also how historical events affect it.

Keywords: anger, forms of anger, masculine emotionality, lyrical subject, conceptual metaphors, abjection

V dejinách ľudstva pravidelne dochádza k udalostiam, k istým momentom zlomu, ktoré razantne menia ďalší chod a smerovanie spoločnosti. Rakúsky prozaik a esejista Stefan Zweig tieto udalosti označuje s trochou pátosu ako „hviezdne hodiny ľudstva“¹. Práve tieto „hodiny“ sú sprevádzané silnými emóciami, ktoré sú vypätejšie, a to nielen na strane jednotlivcov, ale aj v rôznych skupinách, komunitách či národoch. Jednou z výrazných emócií, ktoré sa pri dejinných udalostiach periodicky objavujú, je emócia, ktorá podľa Andrewa M. Stauffera² v doslovnom zmysle „započala“ tradíciu západnej literatúry. Prvý verš

¹ S. Zweig, *Hviezdne hodiny ľudstva*, Bratislava 2023.

² A.M. Stauffer, *Anger, Revolution, and Romanticism*, Cambridge 2005, s. 15.

v Homérovej Ilias znie: „*O hnevu Péléovce, ó bohyně, Achilla zpívej*“³ – a je to práve hnev, ktorý hnal konania nespočetných postáv v konfliktoch gréckej či rímskej literatúry, ktorý hnal ducha Francúzskej revolúcie a ktorý sa i dnes objavuje všade, kde sa zjaví nespokojnosť, nespravodlivosť či krivda⁴.

Kedy človek pociťuje hnev? Harvey Mansfield, americký politický filozof, uvádza, že človek hnev pociťuje pri nenaplnení svojich potrieb. H. Mansfield emóciu hnevu spája s konceptom „ľudského zvierata“, ktorého ľudskosť spočíva práve v tom, že človek na rozdiel od zvierata tvárou v tvár ohrozeniu nereaguje len fyzicky, napr. naježením sa u zvierat so srstou – človek sa dokáže hnevať, no zároveň sa nedokáže hnevať bez dôvodu. Francis Fukuyama⁵ ďalej tento koncept rozvíja v súvislosti s identitárnou politikou západnej spoločnosti a uvažuje nad tým, že hnev pociťujú členovia spoločnosti, ktorí ňou nie sú doceňovaní, pričom ide o emóciou vlastnú každému človeku: „Thymos je ta časť duše, ktorá hľadá uznaní. [...] Ale zdá sa, že touha po uznaní leží uvnitř každé ľudskej duše“. Thymos tak Fukuyama opisuje ako hnev sformovaný v podmienkach, v ktorých sa objavuje spoločenský nepomer či disproporcie v moci – tie vedú k túžbe po uznaní s univerzálnou podstatou. Christopher Boehm zas hovorí o averzii k subordinácii, resp. averzii k zneužívaniu moci, ktorá pramení z celkovej podstaty človeka – ľudia v spoločnosti túžia byť v rámci mocenských štruktúr dominantnými a zároveň pociťujú averziu, keď v dominantnom postavení nie sú. V histórii ľudských spoločenstiev sa periodicky objavujú body, v ktorých nespokojné subordinované vrstvy povstanú, aby napravili situáciu, v ktorej sa ocitli, a potrestali vrstvu „tyranov“, ktorá im vládla⁶. A práve tieto body kulminujú v už spomenuté „hviezdne hodiny“.

V príspevku sa tak budeme hnevom zaoberať v mocenskom kontexte. Cieľom našich zamyslení je zanalyzovať podoby hnevu vo vybranom korpuse básní slovenských básnikov, mužov, ktorí sa stali priamymi účastníkmi formujúcich sa dejinných udalostí, a tak opísať možné prototypové či neprototypové spôsoby, ktorými je hnev týchto mužov zobrazovaný v konaní ich lyrických subjektov. Pozornosť budeme

³ Homéros, *Ílias*, Praha 2018, s. 27.

⁴ A.M. Stauffer ďalej píše o hneve ako o nástroji, ktorý poukazuje na krivdy, zradu, nepravdy a ktorý je možné využiť aj ako nástroj na „vyrovnanie účtov“.

⁵ F. Fukuyama, *Identita*, Praha 2019, s. 33.

⁶ Ch. Boehm, *Hierarchy in the Forest. The Evaluation of Egalitarian Behavior*, Cambridge, MA – London 2001, p. 251.

venovať dvom udalostiam, ktoré v mnohom formovali našu spoločnosť. Bližšie sa tak budeme zaoberať hnevom lyrických subjektov v básňach slovenských básnikov v kontexte silnejúcich maďarizačných tendencií zo strany vládnucej moci v 19. storočí. Tieto tendencie vyústili v rokoch 1874-1875 k zatvoreniu slovenských gymnázií v Martine, Revúcej a Kláštore pod Znievom. Druhou udalosťou, ktorá je v poézii básnikmi opäť reflektovaná aj cez prizmu hnevu, je druhá svetová vojna. Konkrétne nám pôjde o inter-pretáčnu sondu do odbojovej poézie.

Hnev zaradil Paul Ekman spolu s ďalšími psychológmi medzi základné emócie, ktoré je možné vyčítať z ľudskej tváre. I preto sa hnev popri ďalších emóciách považuje za „antropologickú konštantu“⁷, za „univerzáliu“ platnú pre spoločnosti naprieč celým svetom⁸. Skúmanie hnevu však len sťažka oddelíme od skúmania spôsobov jeho stvárnenia. Andrew M. Stauffer⁹ sa zamýšľa nad tým, ako vyjadriť hnev, ktorý v bežnej komunikácii sprevádzajú výrazné gestá, mimika a viaceré prozodické vlastnosti reči (tón, intenzita hlasu a pod.), v literárnom diele, ktoré sa sústreďuje na narábanie so slovom. Uvádza, že jedným zo spôsobov¹⁰, ako je hnev v literatúre možné stvárniť, je písať v istom zmysle hrubo, expresívne – uvádza pritom používanie prostriedkov, akými sú expresívne slová, nadávky či kliatby, ktoré však môžu pôsobiť prehnane, občas až s nádychom akéhosi šialenstva. Yvon Grenier¹¹ píše o dvoch podobách hnevu, ktoré možno identifikovať na protestoch – o hneve besniaceho nahnevaného davu (ochlos) a o hneve múdrych a ušľachtilých ľudí (demos). Práve prvému z nich by sa taktiež dal priznať náznak istého

⁷ T. Tholen, *Literarische Männlichkeiten und Emotionen*, Heidelberg 2013, s. 11.

⁸ Niektorí vedci a vedkyne, napríklad Anna Wierzbicka (A. Wierzbicka, *Human Emotions: Universal or Culture Specific?*, „American Anthropologist“ 1986, no. 3, pp. 584-594) či Lisa F. Barrett (L. F. Barrett, *How Emotions Are Made*, Boston – New York 2017), apelujú na to, že emócie nie sú až také univerzálne, ako by sa mohlo zdať. A. Wierzbicka uvažuje o fenoméne modrosleposti prítomnom aj v rámci emócií – niektoré kultúry nemusia poznať emóciu, pre ktorú nemajú v jazyku v porovnaní s inými kultúrami konkrétny výraz. Tak ako Gréci nepoznali výraz pre modrú farbu, tak sa môžu naprieč kultúrami jednotlivé emócie zlievať či prelínať. V kontexte príspevku tak aj emóciu hnevu vnímame ako nehomogénnu – máme za to, že aj hnev je možné prežívať mnohými spôsobmi, a tak je ho aj v literatúre možné vyjadriť mnohými prostriedkami. Aj Nadežda Zemaníková (N. Zemaníková, *Mužskosť ako diskurzívna konštrukcia. Nemecké literárnovedné analýzy mužskosti*, „Conversatoria Litteraria“ 2021, no. 15, pp. 309-320) uvádza, že „každá kultúra vníma inak legitímnosť a nelegitímnosť určitých emócií a pozná osobitné emocionálne pravidlá v sociálnych interakciách. Analýza kultúrneho kódovania emócií a ich výskum v špecifických sociálnych kontextoch sú hlavnými oblasťami súčasného výskumu emócií“.

⁹ A. M. Stauffer, *Anger, Revolution, and Romanticism*, Cambridge 2005, s. 5.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ decorum.substack.com/p/demos-ochlos-and-mass-protests [dátum prístupu: 10.11.2024].

šialenstva a nekontrolovateľnej energie. Druhým spôsobom, ktorý A. Stauffer uvádza, je použitie satiry či irónie. Spôsobov, ktorými sa hnev v literatúre dá vyjadriť, je však určite viac¹².

V rámci expresívnej lexiky, typickej pre básne v našom korpuse, sa ako výrazný spôsob vyjadrenia hnevu prostredníctvom slov lyrických subjektov objavilo časté konceptualizovanie vládnucej vrstvy ako zvierat, ktoré, domnievame sa, charakterizovaný subjekt v istom zmysle zbavujú ľudskosti. Filozof David Livingstone Smith vyzýva svoje čitateľstvo na to, aby si predstavilo, čo to znamená, keď povieme, že niekto je zbavený ľudskosti. Z človeka tak zostáva „bytosť, ktorá môže vyzeráť ako človek – má ľudskú formu, chodí po dvoch nohách, hovorí ľudskou rečou a správa sa viac-menej ako bežný človek –, no človekom aj tak nie je“¹³. D.L. Smith tak dehumanizáciu rámcuje ako vieru v to, že niektoré bytosti môžu vyzeráť ako človek, ale v skutočnosti nimi nie sú.

Podobne to vníma aj teória infrahumanizácie, ktorá je jednou zo štyroch novších teórií dehumanizácie. Hovorí o tom, že členovia skupiny či spoločenstva vnímajú svojich členov ako „ľudskejších“ než tých, ktorí ku skupine nijako nepatria, a to aj napriek absencii vnútroskupinového antagonizmu¹⁴. V analyzovaných básňach sa ako zaujímavý jav ukazuje infrahumanizácia prostredníctvom prirovnávania k zvieratám¹⁵, ktoré sú drobné, často sa plazia a u recipienta vzbudzujú odpor či hnus. Ide tak najmä o červy a hady, no v analyzovaných básňach sa objavil napríklad aj pes či hovädo.

Tieto príklady naznačujú, že dehumanizačné, resp. infrahumanizačné procesy sú v korpuse vyselektovaných básní realizované metaforicky¹⁶. Uvažovať možno nad tým, že pomenovanie človeka slovami ako

¹² Katrin Pahl (2015) napríklad opisuje spôsob, v ktorom sa pri interpretácii a analýze hnevu v literárnych textoch nesústredí pozornosť nutne na hľadanie expresívnych slov, ale na opis expresívnej syntaxe. Nečakané prestávky či rôzne elipsy môžu signalizovať prítomnosť emócie podobne, ako je to pri analýze expresívnej lexiky.

¹³ D.L. Smith, *Less Than Human*, New York 2011, s. 4.

¹⁴ J.P. Leyens, R. Rodriguez-Torres, A. Rodriguez-Perrez et al., *Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups*, „European Journal of Social Psychology“ 2001, no. 81, pp. 395-411.

¹⁵ N. Haslam, S. Loughan, P. Sun, *Beastly: What makes metaphors offensive?*, „Journal of Language and Social Psychology“ 2011, no. 30, pp. 311-325. Prirovnávanie je pritom podľa uvedených autorov jedným z najexplicitnejších spôsobov dehumanizácie. Nie každé zobrazenie človeka ako zvierata je však nutne dehumanizujúce. Porov. v slovenskej poézii prípady ako *sokoli* či *orli*.

¹⁶ Termíny dehumanizácia a infrahumanizácia sa aspoň počas našich skúmaní objavovali skôr v psychologických, resp. vo filozofických či sociologických kontextoch. Aj David L. Smith (*Less Than Human*, New York 2011, s. 29) uvádza, že „... dehumanizácia je niečo psychologické. Deje

had či *červ* má charakter zoomorfnej metafory, v niektorých prípadoch (napr. pri slovách ako *besný* či *diabol*) možno uvažovať aj nad démonizujúcou metaforou. Domnievame sa však, že použitie celej kategórie zoomorfných metafor môže byť zavádzajúce. Pri dehumanizácii a infrahumanizácii sa pozornosť bude sústreďovať práve na konceptualizovanie človeka ako zvierata s negatívnymi vlastnosťami – nebudú tak prevládať označenia ako *včela*, *holubica* či *baránok*, konceptualizácia prebehne smerom k zvieratám, s ktorými si spájame negatívne vlastnosti, ako napríklad zmienené hady či červy.

Javí sa nám tak, že proces vzniku týchto metafor je špecifický práve intenciou niekoho raniť, oslabiť či zosmiešniť – v obraznom zmysle sa tu zo slova stáva zbraň. To súhlasí aj s úvahami D.L. Smitha, ktorý píše: „Je možné, že sú to len metafory – len pestrý spôsob vyjadrovania a písania, ktorý by sa nemal brať ako implikácia, že niekoho tak označíme za menej ľudského. [...] Je pravdou, že tento spôsob používania jazyka je metaforický – ale nebolo by rozumné považovať ho *len* za metaforický“¹⁷. Smith uvažuje aj o dištinkcii medzi urážkou, ktorú vníma ako istú „jazykovú zbraň“, a samotnou dehumanizáciou, ktorá zahŕňa aj proces posúdenia človeka, vyústiaci do záveru, že človekom vlastne nie je. Je to proces, v ktorom je človeku, domnievame sa, prisúdený alebo odobratý istý prvok, ktorý ho v očiach ostatných ľudí robí menej ľudským.

Nazrime na podoby infrahumanizácie najprv v básňach sústredených okolo obdobia silnejúcich maďarizačných tendencií. Karol Kuzmány v básni *Hnev svätý*¹⁸, v ktorej lyrický subjekt kritizuje odrodilcov a proces maďarizácie, píše: „... ó, soľ zmarená, ó, hniloby **červač**, / tvoje kadidlo je vierodusný dym: / Nenávidím ťa, **ohyzda**, podľač, / celou dušou ťa nenávidím“ [zvýraznila A.P.]¹⁹. Odrodilcov, resp. zradcov adresuje aj lyrický subjekt v Bottovej básni *Renegátovi*: „Ty Belzebuba vybrals' si za boha: / úlohou tvojou buď **červa** úloha, / z **odpadkov iných živiť**

sa v ľudských hlavách. Je to postoj – spôsob zmýšľania o ľuďoch –, zatiaľ čo ublíženie je už forma správania, skôr páchanie než premýšľanie“.

¹⁷ D.L. Smith, *Less Than Human*, New York 2011, s. 24. Originál: „Perhaps they're only metaphors – just colorful ways of speaking and writing that shouldn't be taken to imply that anyone is regarded as subhuman. [...] True, sometimes this sort of language is metaphorical—but it's foolish to think of it as just metaphorical“.

¹⁸ zlatyfond.sme.sk/dielo/1407/Kuzmany_Basne-zo-60-tych-rokov/7 [dátum prístupu: 10.11.2024].

¹⁹ Kuzmány sa ostro vyjadruje aj v básni *Tým v Banskej Bystrici*, ktorá predstavuje bezprostrednú reakciu na to, keď mu v Banskej Bystrici okno rozbili maďaróni: „No hej, vy, vy mňa z nôh zrazíte, / pred vami ja zohnem šiju? / Vy, bedač, vy mňa prinútite / bohom uznať vašu zmiju?“ (zlatyfond.sme.sk/dielo/1339/Kuzmany_Verse-drobne/24, [dátum prístupu: 10.11.2024]).

budeš sa ty / a meno tvoje: špata nado špaty! / kráľovstvo tvoje: smetisko hniloby, / paláce, chrámy: záchody a hroby!“ [zvýraznila A.P.]²⁰. Bezprostredne po rozhodnutí vlády, ktorým sa začali rušiť slovenské gymnázia, a v čase, keď sa zvažovalo už aj zrušenie Matice slovenskej, píše Ján Botto báseň *Vrahom*. V pôvodnom znení niesla ešte názov *Jim!*. V nej už Botto neadresuje výčitku len odrodilcom, ale aj vládnucej vrstve, ktorá za rozhodnutím zatvoriť slovenské gymnázia stála: „Odpadá kvet za kvetom. Červy, nasýtíte sa! / Ved' vám i tak dlhý deň dali nebesá“ [zvýraznila A.P.]²¹.

V uvedených básňach možno pozorovať infrahumanizáciu prostredníctvom červov, ktorú umožňujú nielen predtým spomenuté charakteristiky (t. j. prirovnanie k zvieratám, ktoré v recipientovi vyvolajú hnus), ale možno na ňu vzťahnúť aj viaceré typické konceptuálne metafory, ktoré identifikovali G. Lakoff a M. Johnson²². Ide napríklad o implementáciu konceptuálnych metafor ako „víťaz v zápase je hore“ – použitím dehumanizácie prostredníctvom červov, ktoré sa plazia hlboko v zemi, sa tak lyrický subjekt pomyselne dvíha na vyššiu priečku v hierarchii spoločnosti, zatiaľ čo dominantnú vrstvu necháva v tomto rebríčku klesnúť. Ide aj o atak na morálne jadro dominantnej vrstvy – dehumanizáciou sa spochybňuje samotná podstata jej ľudskosti.

Zároveň sa na infrahumanizáciu prostredníctvom zvierat, ktoré v nás vzbudzujú odpor a zhnusenie, dá nazerať aj cez abjekciu, ktorú ako termín v diele *Powers of Horror* vymedzila Julia Kristeva²³. Kristeva abjekt vníma ako hrozbu, ktorá sa vzťahuje na naše chápanie reality – táto hrozba vzniká stratou dištinkcie medzi subjektom a objektom, resp. medzi „ja“ a „iným“. Medzi jeho najstaršie formy Kristeva radí napríklad zhnusenie z jedla, no ako výstižnejší pre opísanie stavu zhnusenia alebo odporu sa nám javí jej príklad s mŕtvolou. Mŕtvola reprezentuje v istom zmysle medzistav – raz išlo o živú bytosť, no teraz o živú bytosť nejde. Človek je živý, a preto v ňom pohľad na stelesnenie smrti vyvoláva negatívne reakcie ako zhnusenie, dávanie či zvracanie. Odporom k mŕtvole a jej odmietnutím si človek upevňuje vlastnú identitu, teda to, že žije.

²⁰ https://zlatyfond.sme.sk/dielo/749/Botto_Renegatovi/1 [dátum prístupu: 10.11.2024].

²¹ https://zlatyfond.sme.sk/dielo/697/Botto_Vrahom/1 [dátum prístupu: 10.11.2024].

²² G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory ktorými žijeme*, Brno 2002.

²³ J. Kristeva, *Powers of Horror*, New York 1982.

Javí sa nám, že v kontexte dehumanizácie a infrahumanizácie je možné abjekt využiť aj v metaforickej rovine ako abjektovú metaforu²⁴, ktorú je potenciálne možné vzťahovať napríklad na oblasť etiky a morálky – ak vidíme niečo, čo považujeme za nesprávne alebo nespravodlivé, len sťažka takému činu porozumieme. Tak ako pri pohľade na mŕtvolu sa dostávame do istého medzistavu, ktorý nás núti isté konanie odmietnuť – v prípade maďarizačných tendencií sa tak dá uvažovať v tejto línii: Tyrani sú ľudia, a predsa nás utláčajú, šliapu po našich právach – ja som taktiež človek, nie som však tyran, ja by som niečo také nikdy neurobil. Vzťahnutie zvieracích metafor vyvolávajúcej odpor a hnus na zobrazenie členov dominantnej vrstvy je tak pre lyrické subjekty adekvátny spôsob, ako ich konanie odmietnuť a v istom zmysle takéto konanie vyabstrahovať z vlastného „ja“, pričom dochádza k upevneniu vlastnej identity – ja nekonám ako zviera, ako had, ako červ, som stále človekom.

Zatiaľ čo v básňach napísaných v 19. storočí, ktoré reagovali na silnejúce procesy maďarizácie, sa väčšmi vyskytujú červy, v odbojovej, resp. vojnovéj poézii sa pri pasážach poznačených hnevom vyskytuje viac druhov zvierat,²⁵ ku ktorým je prirovnávané najmä vojnové Nemecko a jeho sympatizanti. Veľmi expresívny je napríklad lyrický subjekt u Jána Brocka, ktorý prirovnáva vojnové Nemecko k psovi: „*Ja preklínam ťa besný pes / ktorý chceš ničiť naše polia / Ja preklínam ťa za údes / ktorý nám vrháš na údolia*“ [zvýraznila A.P.]. Refrérovým prvkom básne *Buď prekliata*²⁶ je však dvojveršie: „*Buď prekliata ty spupná zmija²⁷ / šialenstvo veľké Germánia*“ [zvýraznila A.P.]²⁸. Opätovne sa tu vyskytuje

²⁴ Pojem abjektová metafora tu chápeme ako metaforu, ktorá v istom zmysle depersonalizuje, a tak aj deestetizuje a zhnusuje označených. Dochádza k ich abjekcii, v rámci ktorej sa stanú nielen zvieratami, ale aj *smetiskami*, *záchodmi* či *hrobmi* – odpadom.

²⁵ To sa zhoduje aj s výsledkami výskumu (Haslam et al., 2011), v ktorom sa zvieracie metafory realizovali s funkciou degradovať, pričom najčastejšími príkladmi boli práve psy, opice, potkany či svine.

²⁶ zlatyfond.sme.sk/dielo/1711/Brocko_Akordy-temne/12 [dátum prístupu: 10.11.2024].

²⁷ Aj tu možno nahliadnuť na použitie zvieracích metafor, prostredníctvom ktorých sa realizujú infrahumanizačné procesy, cez Kristevin pojem abjektu. Besné zabíjanie a vojnové zločiny sú niečím, čomu ľudia nerozumejú, pretože im chýba kontext takéhoto konania, čo spôsobuje kolaps v jeho význame. To v ľuďoch, zdá sa, vyvoláva odpor voči vojne, ktorá opätovne poukazuje na ľudskú smrteľnosť. Človek neustále premýšľa nad tým, že ľudstvo by takto konať nemalo, a to i pre pohľad na zabíjanie a desiatky mŕtvych, ktorý spôsobuje už spomenutý medzistav medzi životom a smrťou. Zaujímavý príklad abjekcie spojenej s odmietnutím istej identity možno pozorovať v básni Jána Smreka *Február 1948*, ktorú napísal po druhej svetovej vojne a zároveň po nástupe komunistickej strany v roku 1948: „*Čo je to človek? – nemám ho už rád. / Človek je brucho a je matéria. / Len darmo hovoriť, druh druhu nerozumie. / Už celé ľudstvo v kľbku skrútené je. / **Had!***“ [zvýraznila A.P.]. (<https://blog.sme.sk/brencic/spolocnost/jan-smrek-piesne-slobody-cast-stvrta>, [dátum prístupu: 10.11.2024]).

²⁸ https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1711/Brocko_Akordy-temne/12, [dátum prístupu: 10.11.2024].

zvíra, ktoré sa plazí po zemi a vyvoláva v recipientovi negatívnu emóciu, resp. zhnusenie – takáto emocionálna averzia je jedným zo základných predpokladov dehumanizácie. Zároveň sa tu však objavuje aj o niečo menej explicitný spôsob infrahumanizácie²⁹, a to pripisovanie takých charakteristík, ktoré zobrazujú vonkajšiu skupinu ako menej ľudskú v porovnaní s tou „našou“ (možný je aj opak, a to odoberanie niektorých charakteristík alebo primárnych či sekundárnych emócií). Charakteristika človeka prídavným menom ako *besný* či *spupný* mu priraduje práve také charakteristiky, ktoré ho vzdiaľujú od „ľudskosti“³⁰.

Boris Kocúr vkladá v básni *Diktátor*³¹ do úst lyrickému subjektu slová: „*Má ešte vojakov čo menia Európu / na popol spálenísk a na krvavú ranu / má ešte **hordu psov** a veľa slávnych rečí / no hra je na konci a v brlohu sa blýska / Má ešte útechu: Kontúry popraviska*“. Infrahumanizácia prostredníctvom hordy psov reflektuje hnev, ktorý lyrické subjekty nesú voči šialenému a „besnému“ zabíjaniu počas vojny. Ide o zobrazenie straty kontroly, ktoré, podobne ako v prípade červov, symbolizuje aj stratu ľudskosti. Bádať tu aj kolektívny prvok danej metafory – už nejde o Brockovho besného psa vzťahnutého na jeden národ, resp. na jedného človeka, ktorý národu velí. B. Kocúr tu robí ešte jeden krok vpred a charakterizuje tak priamo ľudí, ktorí tvoria dominantnú vrstvu, resp. s ňou sympatizujú. Infrahumanizáciu je vo veľmi podobnom kontexte možné nájsť aj v slovách lyrického subjektu Janka Jesenského: „*Akože by ich ľudstvo neuctilo: / vše radírujú tieto **opice**; / keď Londýn nie, dnes sa im podarilo / vyradiť aspoň Lidice*“ [zvýraznila A. P.]³². Aj v ďalšej Jesenského básni *Vidíš tu pliahu* možno pozorovať podobný príklad: „*Vidíš tu **pliahu** nemeckú, / ako nás drží za kečku? / Vidíš to naše **hovädo***³³? / *Ono zem vlastnú nerado*“³⁴.

²⁹ N. Haslam, S. Loughan, P. Sun, *Beastly...*, op. cit., pp. 311-325.

³⁰ Domnievame sa, že to platí najmä pri označení človeka výrazmi ako *pes*, ktoré môžu mať všeobecnú konotáciu napríklad s pozitívnymi frázami „verný ako pes“ či „pes – priateľ človeka“.

³¹ zlatyfond.sme.sk/dielo/1714/Kocur_Dve-basne-z-pozostalosti/1 [dátum prístupu: 10.11.2024].

³² J. Jesenský, *Antológia slovenskej poézie XX. storočia*, Bratislava 1979, s. 419.

³³ J. Jesenský tu, domnievame sa, odkazuje prostredníctvom prirovnania k hovädú na prezidenta Slovenského štátu Jozefa Tisa. V jeho tvorbe nie je odkazovanie na J. Tisa ojedinelé, možno ho nájsť aj v básni *Finis Poloniae?*, kde sa vyskytuje navyše aj metaforické zobrazenie vojnového Nemecka ako diviaka a jeho vojakov ako zverov tiahnucich na Poľsko: „*Och, ako rád by som rozsieval svoje strely / na toho diviaka, čo rozšliapal i nás, / a tu mi so zvermi na brata tiahnuť velí / najvyšší slovenský veliteľ vojska – kňaz*“ (zlatyfond.sme.sk/dielo/822/Jesensky_Cierne-dni/44, [dátum prístupu: 10.11.2024]).

³⁴ zlatyfond.sme.sk/dielo/951/Jesensky_Z-rokov-1928-1942/46 [dátum prístupu: 10.11.2024].

Hnev v básňach slovenských básnikov z 19. a 20. storočia je namierený proti vládnucej, resp. dominantnej vrstve (či už ide o predstaviteľov Uhorska, resp. Rakúsko-Uhorska alebo vojnového Nemecka) a jej sympatizantom. Vo vybranom korpuse básní je možné pozorovať explicitnú dehumanizáciu týchto vrstiev. Hnev, samozrejme, nemá len jednu podobu spätú s infrahumanizáciou. Vo vybranom korpuse básní sa rovnako často spája napríklad aj s prekliatím³⁵. Zobrazenia hnevu, ktoré sa v tomto zmysle vzdávajú prototypovým „zlostným“ básňam, sú menej časté a hnev je v nich náročnejšie rozoznať. Zdá sa však, že práve básne vznikajúce vo vypätých dejinných okamihoch sú realizované skôr prototypovo – ich expresívnosť je skôr explicitná. Na podporenie tohto tvrdenia by však bolo potrebné realizovať širší výskum.

Infrahumanizačné tendencie v jazyku pretrvávajú prakticky i dnes, a to opätovne pri vyjadrovaní nesúhlasu, pri pociťovaní nepráva či pri snahe o morálnu diskreditáciu. Početné vyjadrenia a prirovnávanie k zvieratám sa dostali do slovníka nejedného politického činiteľa nejednej politickej strany či príslušnosti, a tak počujeme o „slovenských potkanoch“ v Európskom parlamente, o prezidentke, ktorá bola prirovnaná nielen k potkanovi, ale aj k „rozzúrenej doge“. Tieto vyjadrenia sú často motivované práve hnevom, i preto vnímame ako podstatné nazerať na spôsoby, ktorými sa hnev realizuje nielen v jazyku, ale a v literatúre i v kultúre vôbec. Slovanmi D. L. Smitha: „Všetci sme potenciálni dehumanizátori a rovnako sme všetci aj možnými objektmi dehumanizácie. Problém dehumanizácie je tak problémom *každého* z nás“³⁶.

Achillov hnev započal tradíciu západnej literatúry a odvtedy sa periodicky vracia. To, že je táto emócia motivantom pre dehumanizáciu, nás tak núti apelovať i na to, aby sme sa nad problémom dehumanizácie zamysleli aj v kontexte krízy maskulinity. Haslam et al.³⁷ nakoniec uvádzajú, že riešenie tejto problematiky je náročné pre zakorenené

³⁵ V istom zmysle neprototypovo k zobrazovaniu hnevu pristupuje napríklad Ivan Krasko so svojím *Jehovom*. Krasko volá po božom hneve, ale nie preto, aby trestal vládnucu majoritu. Krasko nevzýva trestajúceho Jehovovu ruku proti vládnucej vrstve – dvíha ju proti vlastnému národu v snahe vytrhnúť ho z nečinnosti a pasivity: „Ó, hroznej Jehovah! Ty bez milosrdenstva, / čo pomstou stíhaš mnohé pokolenia, / čo vyhladil Si v suchej púšti semä / načuchlé puchom cudzích mravov: / **ja pravicu Ti trestajúcu vzývam, / na vlastné plemä Tvoju volám pomstu!**“ (I. Krasko, *Jehovah*, „Básne“, Praha 1936, s. 63).

³⁶ D.L. Smith, *Less Than Human*, New York 2011, s. 25. Originál: „We are all potential dehumanizers, just as we are all potential objects of dehumanization. The problem of dehumanization is *everyone's* problem“.

³⁷ N. Haslam, S. Loughan, P. Sun, *Beastly...*, *op. cit.*, pp. 311-325.

stereotypy, zautomatizované a nevedomé procesy či rôzne motívy, ktoré spúšťajú volanie po spravodlivom hneve a potrestaní nepráva. I preto je pri konaní „hrdinov našich čias“, pri konaní našich politických predstaviteľov potrebné položiť si otázku, ako narábajú s hnevom, a to aj v kontexte scitlivovania a prejavovania empatie k rôznym problémom súčasnej globálnej spoločnosti. Akými spôsobmi teda dehumanizujeme? Kto dehumanizuje? Kto je dehumanizovaný? Kedy k tomu dochádza? A aké sú následky týchto procesov, ktoré sú v človeku tak dlho a hlboko zakorenené?

Literatura / References

- Barrett, L.F., *How Emotions Are Made*, Boston – New York 2017.
- Boehm, Ch., *Hierarchy in the Forest. The Evaluation of Egalitarian Behavior*, Cambridge, MA – London 2001.
- Botto, J., *Zlatý fond denníka SME*, „Vrahom“, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/697/Botto_Vrahom/1.
- Botto, J., *Zlatý fond denníka SME*, „Renegátovi“, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/749/Botto_Renegatovi/1.
- Brocko, J., *Zlatý fond denníka SME*, „Buď prekliata“, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1711/Brocko_Akordy-temne/12.
- Ekman, P., *Emotions Revealed. Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. New York 2003.
- Fukuyama, F., *Identita*, Praha 2019.
- Grenier, Y., *Decorum*, „Demos, Ochlos, and Mass Protests“, https://decorum-substack-com.translate.google/p/demos-ochlos-and-mass-protests?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=sk&_x_tr_hl=sk&_x_tr_pto=sc&_x_tr_hist=true.
- Homéros, *Ílias*, Praha 2018, <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/40/34/53/ilias.pdf>.
- Haslam N., Loughan S., Sun P., *Beastly: What makes metaphors offensive?*, „Journal of Language and Social Psychology“ 2014, no. 30, pp. 311-325.
- Jesenský, J., *Zlatý fond denníka SME*, „Finis poloniae?“, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/822/Jesensky_Cierne-dni/44.
- Jesenský, J., *Zlatý fond denníka SME*, „Vidiš tú pliagu“, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/951/Jesensky_Z-rokov-1928-1942/46.
- Jesenský, J., *Antológia slovenskej poézie XX. storočia*, „Lidice“, Bratislava 1979.
- Kocúr, B., *Zlatý fond denníka SME*, „Diktátorovi“, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1714/Kocur_Dve-basne-z-pozostalosti/1.
- Krasko, I., *Ivan Krasko: Básne*, „Jehovah“, Praha 1936, s. 63.
- Kristeva, J., *Powers of Horror*, New York 1982.
- Kuzmány, K., *Zlatý fond denníka SME*, „Hnev svätý“, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1407/Kuzmany_Basne-zo-60-tych-rokov/7.

- Kuzmány, K., *Zlatý fond denníka SME*, „Tým v Banskej Bystrici“, https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1407/Kuzmany_Basne-zo-60-tych-rokov/12.
- Lakoff, G., Johnson, M., *Metafory, ktorými žijeme*, Brno 2002.
- Leyens J.P., Rodriguez-Torres R., Rodriguez-Perez A. et al., *Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups*, „European Journal of Social Psychology“ 2001, no. 81, pp. 395-411.
- Mansfield, H., *First Things*, „How to Understand Politics“, <https://www.firstthings.com/article/2007/08/004-how-to-understand-politics>.
- Pahl K., *The Logic of Emotionality*, „PMLA“ 2015, vol. 130, no. 5, pp. 1457 – 1466.
- Smith D.L., *Less Than Human: Why We Demean, Enslave, and Exterminate*, New York 2011.
- Smrek J., *SME*, „Ján Smrek, piesne slobody (časť štvrtá)“, blog.sme.sk/brencic/spolocnost/jan-smrek-piesne-slobody-cast-stvrta.
- Stauffer M.A., *Anger, Revolution, and Romanticism*, New York 2005.
- Tholen T., *Literarische Männlichkeiten und Emotionen*, Heidelberg 2013.
- Wierzbicka A., *Human Emotions: Universal or Culture Specific?*, „American Anthropologist“ 1986, no. 3, pp. 584-594.
- Zemaníková N., *Mužskosť ako diskurzívna konštrukcia. Nemecké literárnovedné analýzy mužskosti*, „Conversatoria Litteraria“ 2021, no. 15, s. 309-320.
- Zweig, S., *Hviezdne hodiny ľudstva*, Bratislava 2023.